

RAHAVAIMUDE LAADIST

215. Pääle tingimusi raha kättesaamiseks pannakse rahale matmisel juurde ka vahid, kes valvaksid ja kaitseksid teda. – Hää inimene ei pane rahale manu mingit “hirmu”, vaid tuleb ise veel juhatamagi unes, et säääl ja säääl on raha, mine võtma; sellise raha saab kergesti ja kohe kätte (Kr). Kuid halb inimene paneb rahale juurde “hirmu” = *irm* või kummituse = *spuok*, et teised ei saaks raha kätte,

ja ütleb sääljjuures: “Las sul seisku kurat juures!” ja see kurat kummitalebki siis raha kohal (Kr). Tihti öeldakse lihtsalt, et raha ise kummitaleb = *spuo iit'õb* (Pr, V). Raha man või rahatule man on ikka mingi loom või inimene vahiks ja nimelt just see olevus, kelle pääle või kelle “pää pääle” (vt. § 213) raha on maetud kas inimese või looma pääle (Ii), kas härja, oina, koera või kuke pää pääle (Pr). Edasi hirmutavad raha või rahatule man veel sellised kuradid (Kr) ja kummitused = *spuokõd* (V) nagu¹ lõvid (Kr), karud (Ii, V), susi või mõni muu metsaline (Sr Saar), must täkk, kes tükib tallama (Ii 27), suured hobused (V), suur must kult, kes tükib kiskuma (Ir 27), oinad (V), penid (Ir, Kr 122). Kuna muud loomad aktiivselt esinedes tükkivad pääasjalikult tallama ja kiskuma või jooksevad ümberringi, siis suur kukk kargab rahaotsijale otse silmi ega lase sel raha kuidagi võtta (Sr 15).

LIND KARGAB RAHAOTSIJALE SILMI (S. 204)

Nii magatud Vana-Vangõl'-talus Dondangenis rehes ja peremehele juhutatud unes raha rehe taga kivi all, mis on päält ümargune ja alt lai, mingi aga südaõöl kaevama. Mees leidnudki nõnda kivi alt rahapoti, säääl karand aga talle silmi vana lind. Mees tulnud august välja – lindu pole kuskil, läinud auku tagasi – lind silmis taas. Kolmandal korral ta ehmund nõnda ära, nagu oleks valatud talle üle kogu ihu tulist vett. Peremees tulnud rehte tagasi ja jutustand teisel hommikul lugu muile, kuid teistele ta pole näidand seda kivi, ka jutustajale endale mitte. – Kr 273.

Mõnikord pole rahatule man muud midagi kui ainult õllelass (Pr 213), palk (V 15) või puupakk (Kr 122), kuid see hüppab inimesele kanda ja ajab teda taga mööda randa, mida seletatakse kuradi teoks (vt. § 213); eriti just vanal Õna-talu (Ir) peremehel rahatuli põlend kahe paku vahel ja need pakud joosnud talle järgi (Pr). Loomade ja asjade kõrval väga sagedasti raha man kummitelavad ka inimesed (V), soldatid paljaste mõõkega (Kr, Pr 209) või röövlid, kes tikuvad tapma (Kr); mõnikord on näha ainult äraraiutud pääd (V), tihti kihutab rahaotsijale vastu või tema ümbruses ratsanik

¹ Järgnevate loomade kohta ei teata, et nad oleksid just matja “pandud”, vaid need võivad olla ka kuradi “spuokõd”. Et matja ise muutuks oma raha vahiks ja haldjaks, sellest Liivi rannikul pole säilund jälgegi.

(Sr, Pr 207), teinekord jällegi kaks musta ratsanikku mustadel hobustel (Ir 19). Rahatulel nähakse samuti inimesi (L 71, Kr Ket 103 (39), Kr 103), musta meest (Ii 27), kellegi tuttava kivitahkuri taolist meest (Ii Set), soldateid püssega (Kr 274) või kolme timukat, mõõgad käes ja punased kübarad pääs (Sr 32).

Rahavahtide funktsiooniks on hirmutada kaevajaid ja peletada neid raha juurest eemale või provotseerida neid hüüatama, millega raha vabaneb nende käest ja kaob taas maa alla.

RAHAKURAT LÕIKAB KAEVAJAL KÕHU LÕHKI (S. 210)

Vana Lanks (V) kaevand üksinda raha, sääl tulnud selline ehmataja = *ädagtiji* või kummitus = *spuok* või kurat ja haarand ta kinni, kuid vana Lanks pole öelnud sõnagi. Rahakurat lõigand tal mao katki, ja Lanks ise näind, kuis soolikad ripnend välja, kuid ta pole kartnud ega kõneldud. Siis kurat süljand ja jätnud mehe rahu, las ta mait mädanegu siin. Vana Lanks aga saand rahapoti. – Kr 126.

Esineb ka omapärane lugu habemeajamisest. – LP VII 88 (23).

ESIMESEKS PUNAMÜTS (S. 209)

1) Pz Set.

2) Ire-külas, kus see jõgi on, sääl olnud kast jões, mitte kaua aega tagasi. Kolm meest läind seda kasti välja vedama. Nad läind otsima. Suur-suur kuusk kasvand kah sääl. Nüüd nad saand selle kasti kätte. Nüüd tulnud sõites sellised suured isandad, kelladega, ja ehmatand neid, ärgu need tõmmaku [kasti] välja. Üks neist isandaist läind kuuse otsa üles, ketid kah ühes, et poob need üles, kes seda kasti nüüd veavad. Ja küsind nüüd, millise mehe ta võtab nüüd enne. Ühel olnud punane kübar. See [teine] ütelnud, las ta võtku see enne, kel on see punane kübar. See hakand paluma, ärgu teda võtku. – Ja nüüd joosnud rahakast tagasi sellepärast, et nad kõnelesid: kõnelda ei tohita. Kuradid tulid ehmatama. Unes näidatakse, et sääl selline kast on; kui nad võtavad nii ära, et ei kõnele ja hirmu ei ole, siis nad saavad kätte. – Pz 13.

3) Timukad raha valvamas. – Minu emale öeldud unes, et mingi kolm meest Ire-jõe äärde vana-aasta öösel ja siis nad saavad paja raha. Kuid nüüd nad kõneldud kokku, kolm meest, et nad lähevad

ja võtavad selga kooritud palgi, ja kui ta [s.t. pada] nüüd saab olema üleval, siis nad pistavad selle palgi läbi sanga ja siis pada jääb vee pääle. Tema aeg oli täis üles tõusta, sellepärast ta tõusis vee pääle.

Kuid sääl olnud kolm meest juures punaste kübaratega. Need palgiviijad pole kõnelnud mitte keegi: kui kõneldakse, siis raha läheb tagasi. Kuid kui nad nüüd pistnud selle palgi sinna pajasanga sisse, nüüd timukad need ütelnud: “Millise mehe nüüd võtab kätte enne?” Üks ütelnud neist vahtidest või hoidjaist nõnda: “Võtame selle, kellel lint on kübara küljes.” Nõnda kui kaitsjad selle sõna ütelnud, nõnda see mees ütelnud nii: “Oi Jeesus, nüüd ma olen otsas!” – Ja nõnda jäänd rahapada nii raskeks, et palk paugatand risti katki ja pada vajund ära jökke tagasi vee alla. – Sr 33.

4) Vanal Tuom-talu (Ir) peremehel olnud [kaaslasiks] vana kõrter ja vana kõrtsmik. Vanale kõrtsmikule öösel mindud ütleva: “Mine sa nüüd! Vana Tuom tuleb praegu silgukorviga rannast, minge kõik kolm Õna-talu tara värava juurde kaevama: sääl on suur kast rahaga. Ainult ärge kõnelge!”

Kaevand, kaevand – suur kast – malgand alla. Tulnud suur must kult, kiskund, nii väga vihane, läind eemale. Tulnud must täkk, lõhkund, läind ära. Tulnud kolm suurt meest, teevad võllast. “Millise võtab nüüd kõige enne?” – “Võtame seesama punamütsi!” (= vana kõrtsmik). See hüüdnud: “Oi Jees!” Kohe kast gil-gil-gil maa alla, ja kõik kadund ära. Kuid tuld mõnikord veel nähakse nüüd. – Ir 27.

5) Siin mehed kannud vanasti mingisugust magamismütsi (*slõpmitš*), mis olnud punane. Kaks siitküla meest, teine neist vana Tuom-talu (Ir) peremees Brants, läind ranna pool Tuom-talu olevaisse künkaisse rahaauku kaevama. Saanud augu lahti, vedand kasti augu äärele, kui korruga ilmund sõjamehed, ehitand silmapilk võlla ja üks ülem tulnud Tuom-peremehe juurde küsima: “Kas peame sinu esimesena pooma?” See vastand hirmuga, ei-ei, võtku see punamütsiga enne. See pannud kohe kisama jumala nimel, et ega tema pole süüdi. Niikui jumalat nimetas, kadusid sõjamehed, aga rahakatel kõige auguga samuti. – Ir Lnb 690/1 (4).

6a) Ire-külas olnud kolm peremeest: vana Õna, vana Kältsa ja vana Tuom. Nad võtnud näind rahatuld. Nad rääkind kokku kõik kolm, et vaja minna kaevama seda rahatuld. Nad läind sinna, kus

see rahatuli põlend. Nad võtnud ja kaevand rahatule ja rahakasti üles. Siis tulnud kolm soldatit palkidega ja teind võlla üles. Teind nõnda võlla valmis, ja vanal Õña-talu peremehel olnud punane öömüts pääs. Nüüd soldat küsind: “Kelle me esiteks võtame kätte, poome üles?” Teine ütelnud, teine soldat: “Võtame selle punase öömütsi, poome selle esiteks üles.” Nõnda vana Õña ütelnud “Voih jumal, kas minul tuleb surra!” – Kr Ket 85 (29).

6b) Ire-küla rahakaevajad. – Ire-külas olnud kolm peremeest: vana Õña, vana Kältsa ja vana Tuom. Nad ükskord näind rahatuld ja kõnelnud kokku kõik kolm, et vaja minna kaevama seda rahatuld. Nad läind, kus see rahatuli põlend, võtnud ja kaevand selle rahakasti üles. Siis tulnud kolm soldatit palkidega ja teind võlla üles. Teind võlla valmis ja vanal Õñal olnud punane öömüts pääs. Nüüd see soldat küsind: “Keda me enne võtame kätte, poome üles?” See teine ütelnud, teine soldat: “Võtame see punane öömüts, poome see enne üles.” Siis see vana Õña ütelnud: “Oeh jumal, või mina pean surema!” Ja siis see rahakast kukkond gil-gil-gil maa sisse tagasi, ja soldatid kadund kah ära. – Kr 1.

7) Minu va vanaema, kui me olime sellised väiksed lapsed veel, kõneles meile, kuidas tema ema jutustand, et talle ühel hommikul öeldud unes, las võtku veel üks tuttav inimene kaasa ja las mingu sinna Tuom-tara nurka Ire-külas ühe mäe sisse kaevama, et säääl on raha alla kaevatud. Noh, siis mõne päeva pärast ta võtnud selle tuttava kaasa ja läind kaevama ja otsima seda raha ühel hommikul vara enne päikese tõusmist. Jah, nad kaevand, kaevand ja leidnud ka terve katlatäie rahaga, hõbedase ja kuldse rahaga. Jah, nad juba pannud, tõstnud üles seda katelt, august välja. Noh, kuid sel ajal nad näind, et natuke neist ära, natuke maad, kolm-neli meest pannud kokku puid ja teind poomiskohta, völlast. Ja siis keegi neist puupanijaist ütelnud muile, kõnelnud omavahel: “No keda me nüüd esimeseks haarame?” Ühel kaevajal olnud selline punane müts pääs, siis ütelnud vastu, et “võtame seesama punase mütsiga”. Noh, sellel hakand hirmus hirm, ja see ütelnud: “Oi jumal, oi jumal!” Ja nõnda ka sel rahakatlal läind sang katki ja katel kõige rahaga kukkond auku tagasi, et kõlisend üha. Ja selsamal ajal kadund mehed ja poomispuud ära. Ja nad jäänd tühja augu veerde vahtima. – Kr 102.

8) vana Langs eland Vaid-külas Polman-talus. Ja siis ta käind raha kaevamas, veel olnud tal kaks [kaaslast]. Tal olnud selline suur ora taotud, millega ta tsuskab ja toksib maad, las ta teadku, kus raha on, kus kõliseb all nõndakui gil'-gil', sääl on raha.

Siis nad kaevand ükskord Lõks-talu (V) taras, Ëzel-tara mäes. Nüüd nad niikaua kaevand, kuni rahakast olnud juures, oraga saand kätte. Nüüd oleks vaja tõsta rahakasti välja. Nüüd nad kuulnud, et sõidetakse kelladega. Ja nüüd sõidetakse nende juurde kahe suure musta hobusega, kaks isandat istuvad vankril. Nüüd üks isand ütleb teisele: "Kelle me enne võtame?" Ühel kaevajal olnud punane öömüts pääs. Nüüd see ütelnud nõnda: "Võtab sellesama punamütsi." Kohe sel hakand hirm, sel punamütsil. See hakand nutma Jeesuse "pääle" (s.t. poole), et nüüd võetakse ta ära, las teised teda päästku. Nõnda ka raha joosnud maa alla tagasi nagu gil'-gil'-gil', kadund rahakast ära – nii pole olnud enam ei isandat, ei vankrit, ei midagi.

Siis vana Langs sülgas ja oli nii vihane selle punamütsi pääle sellepärast, et ta hakkas nutma Jeesuse poole – ehmatagu kuidas ehmatab, kuid kõnelda ega nutta ei tohita: siis on raha käes, muidu vajub jälle maa sisse. See isand oli rahakurat. – Kr 120.

9) Olnud üks vanaldane mees, künnud nurmel. Toodud talle kodunt einet. Pärast ta heitnud natukeseks tukkuma, nii talle näidatakse unes, võtku ta oma parim sõber kaasa ja mingi kaevama selle kivi alla, kus ta magab, kus ta pää on pääl – sääl on pott raha all, kuid mitte üht sõna ei tohi kõnelda.

Nüüd ta võtnud endale sõbra [kaasa], ja nad kaevand. Ja "aku-raat" olnud pott, mõlemal küljel suured aasad. Kaevand aasadeni, nüüd tulnud mööda suurt teed sõites ja jalgsi; kes olnud jalgsi, neil olnud köiepunt käes; kes tulnud sõites, neil palgid vankritel. Sõbral hakkab hirm, kuid teisel ei ole hirmu, ta tõstab potti, kuid nii suur on, et ei jõua ära tõsta.

Need sõitnud juurde ja teind poomiskoha ja silmused juurde ja küsind: "Kelle me poome enne?" Kuid see mees vihaga karjub sõbrale: "Sa tohman, tule appi!" Mehel hirmu pole olnud ja siis ta ütelnud need sõnad. Pott kadund, ainult aasad jäänd kätte. – Kr 276*.

Poomise, puruksraiumise, kõhu lõhkilõikamise, ärasõidutamise või habemeajamise kõrval esineb veel rahavahtide tagaajamise motiiv, kus mees põgeneb vee sees mööda randa järeletulevate vah-

tide või puupaku või palgi eest; mees lippab majja sisse ja talle visatakse järgi uksepiita käks või kirves. Lõpuks rahatuld valvav mees lööb labidaga piibule süte palujat või purustab selle piibu.

Kujutelm, et matja paneb rahale juurde vahid hirmutama kaevajaid, on küllap sekundaarne, kuna algselt raha hoidjaks on hakanud matja ise, s.t. surnu, kelle asendamine vahiga on soodustanud üleminekut kuradi-kujutelmale. Sinnapoole tüürib ka rahavahtide terminoloogia liivis: läbisegi tarvitatakse vahid = *vaktid* (L, Sr, Kr, Pz, V), rahavahid = *rā'-vaktid* (Pz), rahatule-vahtija = *rā'-tu'l-va'ktiji* (Ii Set), kaitsjad = *sörgöd* (Sr 33), ehmataja = *ädagtiji* (Kr 121), hirmutajad = *irmtijid* (Sr), kummitused = *spuoköd* (L, Ii, Sr, Kr, Pr, V – vt. LRU II 251) ~ *kā'möd* (Sr – vt. LRU II 249), rahatule-isand = *rō'-tu'l-izand* (Kr Ket 81: 27), rahamees = *rō'-miez* (Sr 6 ja 61 – vt. LRU II 200) ja rahavaim = *rō'-gara* (Sr Ket 39: 9). Edasi valvab raha juba “must mees” = *musta miez* (Ii 27) ja seletatakse, et rahatule juures vahivad kõiksugu suured mehed, kes on kuradimehed = *ku'e-mi'ed* (L). Pahatihti on vahiks kurat = *ku'e* ise või pluraalselt kuradid (Pz 13, Kr 121 ja 122, Pr, V, Kl). Kuradi asemel öeldakse eufemistlikult paha ehk “eihüva” = *äbjöva* (Ir 19), paha vaim = *äbjöva gara* (Kr 122), paha jõud = *äbjöva joud* (Ir 19). Kõneldakse koguni eihüva *alias* kuradi peidetud rahast (*äbjövast glä'bdöd rō'*): see eihüva hoiab raha, ja sellepärast on väga raske saada seda kätte (Ir 19). Lõpuks on kujunenud omapärane oskussõna rahakurat = *rō'-ku'e* (Sr, Ir, Kr, Pr, V): rahakurat matvat raha maa alla ja panevat sellise kummituse = *spuok* juurde, kes ehmatab inimesi, kui need lähevad seda kaevama (Kr); rahakurat ei olevat üksi, vaid tal olevat kaasas paar sulast kah (Kr 121). Kõneldakse isegi lokaliseeritud kuradist: Folman Maari läind marjule; Ärt-jöest tulnud vaksapikkune mees roheline kübaraga nagu hiinlasel, käind ümber naise, pole kõnelnud sõnakestki, hüpand helisedes jökke ja kadund, nii et näha pole olnud enam kedagi, eks see olnudki siis Ärtjõe kurat = *Ärt-jo'ug ku'e* (V [189*] = S. 215).

Kulla valvajad piki künkaid olevat just vaksapikkused mehed küünrapikkuse habemega (Sr). Vaksapikkune mees meenutab germaani maailmas üldtuttavat motiivi, et rahavalvuriteks on pisi-mehed, kes esindavad algselt surnuid – nõnda siis osutab seegi üksikasi liivi rahakuradi põlvnemisele primaarselt surnuist.

Raha siirdumine surnute hoolduselt kuradite kätte on levitand kujutelma, et leitud raha, hõbe ja kuld on neetud, sest kunagi ei võida öelda, kas seda raha on matnud ainult inimkäed, keegi ei

tea, milline paha jõud on olnud sääl abis (Ir 19). Muidugi siis leitud raha ei too õnne, vaid hoopis õnnetusi.

LEITUD RAHA EI TOO ÕNNE (S. 199)

Ükskord olnud kaks jahimeest ja nad läind jahile ja neile tulnud üks vana mees [vastul] ja ütelnud, ärgu nad mingi, et siin tuleb vastu üks hiigla puuk (*pūjk*) ja see sööb nad ära. Kuid see vana mees läind koju, kuid üks ütelnud: “Läheme! Mis tuleb, see tuleb. Meil on püssid, laseme ta maha!”

Kui nad läind ära sellise tüki maad, siis nad leidnud suure rahakoti ja nad ise nüüd kõnelnud: “Näed, see vana mees ei tahtnud meile lubada [raha], kuid nüüd sa mine kohe koju ja too mulle pannkooke ja viina sel puhul, et meil on suur õnn. Ja mina jään valvama kõige püssiga, ja kui keegi tuleb, siis ma lasen ta maha.”

Ta läind koju, ütelnud naisele, küpsetagu ta pannkooke ja toogu keldrist pudel viina, et tal on vaja viia teisele kaaslasele, et see on jäänd tee pääle valvama, et nad leidnud suure koti raha. Kuid see naine ütelnud, olgu rahul, et siis ta saab kõik selle raha, kui peab panema viina juurde kihvti: siis ta [= teine jahimees] saab otsa. Ja naine pannud viinasse kihvti.

Ja kui see mees sõitnud ja saand otse juurde, kuid see teine vaadand järgi ja lasknud selle [kaaslase] maha, kes sõitnud. Ja nõnda ta läind selle hobuse juurde ja näind, et rees seisab viinapudel ja pannkooke. See joond viina ära – ja nõnda ta olnud surnud. Ja nõnda nad mitte keegi pole saand seda raha. Ja see vana mees olnud see puuk ja see seda määrand. – V 145.

216. Kui raha valvavad surnud ise, *resp.* matjate pandud vahid või kuradid, siis need hirmutavad võõraid otsijaid rahast eemale. Sellele risti vastupidine on kujutelm, et raha ise kehastub mingiks olendiks ja otse pakub ennast otsijaile kätte puudutamise kaudu. Nõnda toimub kõigepealt teatud aja peale maetud rahaga, mis vastaval tähtpäeval tõuseb üles kas antropomorfseks või zoomorfseks ja vajub jälle samapaljuks ajaks, kui keegi teda ei julge puudutada. Samuti toimub rahaga, mida ennast kujutellakse hingestatuna või koguni haldjaga varustatuna. Iseloomustaval kombel Liivi rannikul ei ole kristalliseerund omaette “rahaisa” või “rahaema” kujusid, millised sobiksid muidu küll väga hästi muude isade ja emadena kujuteldud haldjate rohkearvulisse perre. Kuid mõnes muistendis

võisime siiski jälgida üksikute haldjate ebamäärast kallakut rahavaimu poole: ähmaseks jääb piirjoon üheltpoolt rahahaldja ja teiselt poolt külmataadi (Pr 217 – vt. LRU I 65), jõgedekaevaja (Pr 246 – vt. LRU I 130) või “mererahva” vahel (Pr 250 – vt. LRU I 133). Asjaolu, et rahahaldjad pole liivis siiski veel stabiliseerund kõigist lähedasist paralleelset hoolimata, lubab meid küllap järeldada rahamotiivide suhtelist nooremust loodushaldjate repertuaari kõrval ja nende suuremat sõltuvust läti-saksa prototüüpidest. Kord kõneldakse rahamehest = *rō'-miez*, kes olevat raha ise (Sr); paaril korral mainitakse ka rahavaimu = *rō'-gara* (Sr, Kr, Pr): kui sa näed punast meest ja puudutad teda, siis raha saab lahti oma vaimust ja kliriseb kullaks (Sr); kes rahavaimu ei julge puudutada, see raha kätte ei saa (Pr). Jälgigem vastavaid muistendeid:

ALASTI MEES ILMUB TULELE (S. 215)

Korra metsavaht jäänd ööseks metsa, teind üles tule ja kuulnud varsti metsas lõdinal väristamist ja hingeldamist. Julge metsavaht kutsund väriseja tulele soojendama. Tulele ilmud alasti mees, metsavaht puudutand teda käega – ja mees langend klirinal kokku rahaks. – L [50*].

PUNASE NÄOGA LIHAVAD NAISED (S. 215)

Korra heinaajal Lū•-küläs keegi naine läind kodust leiba küpsetamast tagasi metsa. Ta kõndind endamisi, silmad maas, tõstnud korra pää ja näind äkki: La'gdō-talu taras seisnud kaks suurt lihavat naist punase näoga valgeis riideis, tohud pääs – küllap kummitused = *spuokōd* nad olnud. Naine ehmund poolsurnuks ega ole saand esiotsa paigastki. Siis katsund liikuda edasi, silmad aina viirastusel, ja näind kogu aja naisi, kuni löönd silmad lõpuks maha; alles siis naised kadund. – Arvatud, et sääl kohal olnud raha: miks muidu neil naistel olnuksid nii punased näod. – L [49*]

RATSANIK RAHAKASTI KOHAL (S. 215)

Jutustaja isa läind poisikesepõlves viima hobuseid niidule sööma. Suo-niidu kohal tekkind talle kõrva keegi ratsanik valge hobusega ja saatnud teda kuni niidu mulguni. Sääl poisikene ronind maha avama mulku ja vaadand siis tagasi – pole olnud enam kedagi. Poisil olnud päris hirm. Pärast seda ta läind teiste poisikestega

jõekaldale mängima ja leidnud rahakasti. – L 100. (Jätku vt. Sr, Pr 207, Ir 19).

LAPSED NÄEVAD VOODI ALL INIMEST (S. 215)

Korra lapsed näind toas voodi all nurgas inimese ja joosnud ütleva vanadele. Need tulnud, kuid kõik olnud juba kadund, ainult punane müts olnud veel maas – puudutanuks keegi lastest seda inimest, see muutunuks rahaks. – Ii 33.

HÄRG JA SIKK “NÄITAVAD” RAHA (S. 215)

Jutustaja vanaisa olnud poisikesena marju korjamas Kuolka-maanina metsas ja näind, kuis kaks valget meest kandnud suurt musta härga. Poisikesed hakand jooksmas ja karjuma, siis mehed kadund ära. Vähe hiljem selline poolvalge sikk, milline olnud vanaisa emalgi kodus, joosnud kadakapõõsast mööda ja kadund ära. – Küllap see olnud raha näitamine. Kui poisikesil polnuks hirmu, nad leidnuksid raha. Samal kohal nähtud hiljemgi suurt rahatuld. – Kr 101.

HIRNUV HOBUNE METSAS (S. 215)

Keegi mees läind läbi Nabal-metsa (L). Tema manu joosnud hirnudes kõrb hobune, kuid mehel sugend hirm ja ta tulnud ära, kuna hobune läind hirnudes edasi. – Puudutanuks mees hirnuvat hobust, see saanuks rahaks. – L 36.

HALL HOBUNE JOOKSEB NAISELE JÄRELE (S. 215)

Vana Jurgin Kërste järele tulnud Kënitara-oja tagant (Sikrõg-ja Ire-külade vahel) suur hall hobune ikka gil'gõtõ-gil'gõtõ, kuid naine pole puudutand. Pärast ilmutatud talle kodus unes: “Olid rumal! Pannuksid käe manu, saanuksid raha.” – Kr [258*].

RAHATÄKK KOLLITAB TOAS (S. 215)

Ühel peremehel Jālgab (= Jelgava) pool kandis olnud selline tuba, kus keegi pole võind magada (Pr) vana-aasta ööl (Kr). – Korra keegi julge raamatumüüja (Kr) või raamatukõitja (Pr) luband magada sääl ööd, kuid palund peremehelt kaasa labida, kirve ja vikati. Mees

heitnud pikali, asjad kõrval. Samas toas olnud ka küpsetatud saiapätsid. Pääle kella ühtteist tulnud tuppa suur must täkk, nuusutand esiteks magajat, siis saiu, hakand tantsides lõhkuma, et mehel olnud otse hirm, et tallab temagi ära. Täkk tõusnudki kahe jala pääle püsti ja löönd meest, kuid pole valutand, täkk tulnud teist korda, hirnund samuti ja löönd, kuid jällegi valus pole olnud. Täkk tõusnud kolmandat korda – sääl mees virutand talle vikatiga risti selga, et hobune murdund keskelt pooleks ja gilgilil kukkund kogu põrand (Pr) või pool tuba (Kr) täis raha. Hommikul see mees jagand raha peremehega pooleks ja nad mõlemad saand nii palju, et nende lapselapsed veel praegugi elavad sellest rahast. Kuid kunagi sääl pole olnud enam kolli (*spuok*), sest see olnudki see raha.

Ja see on üks tõesti sündind lugu. – Kr 296 < Pr 81.

SOLDATID JOOKSEVAD TÜDRUKUIST MÕÖDA

Rūs-talu (Pr) tüdrukud kahekesi tulnud metsast küüni katust katmast. Mehed jäänd veel metsa, ja taat ütelnud, et “nüüd te võite minna koju”, et “nüüd ei ole enam vaja”. See olnud õhtupoole, kuid päris päeval. Nüüd nad tulnud, Sūr-mõtsa-mäe pääl üks vaadand ümber ja ütelnud: “Mõistate, sõjamehed jooksevad meile järele!” Ja nüüd tulnud joostes soldatid, suured sinised hobused, mõni kuus tükki, sugugi mitte vähe, paljad mõõgad ja püssid nagu hiiland. Ja nüüd nad joosnud neist mõöda. Ja nüüd vaat, nüüd nad ei tea isegi, kuhu poole nüüd jookseks, kas nad jookseksid nüüd metsa või koju. Nüüd nad kohand üht vana naist, va Kalnov Lī•. Nad küsind, kas Pitrõg-küla veel on terve. See ütelnud vastu: “Mis te nüüd olete? Kas hullud? Kes Pitrõg-külale midagi teeb?” Ja siis nad muudkui tõttavad koju – ja mitte midagi kodus [ei teata], keegi pole näind, keegi pole külas olnud. Nõnda siis vanad inimesed arutand, et see muud midagi pole olnud kui raha, et vanasti see raha nii on ilmutand (“märkind”). Suurel metsaluitel need soldatid joosnud neist mõöda. – Pr 209.

ÕLLEANKUR VEEREB JÄRELE

Firman Mari olnud Sānag-külas Poul'-talus tüdrukuks ja nüüd ta tulnud õhtul Pitrõg-külla ema juurde. Tuleb piki randa, saab Üd-ürga paatide juurde – ja nüüd tekib talle ranna pääl üks lass juurde, nagu selline õlleankur, kuhu nõnda kolmkümmend toopi sisse läheb. Hakkab veerma talle järele, nii et peaaegu lööb talle

vastu kanda, säälsamas [täitsa] juures. Ja nüüd, mida rutem ta tõtab, seda rutem ka lass, nii et temal aina [seisab] kandade juures – Mari ise nuttis ja kõneles. Ja siis kui saand Bābbōrd-tara oja juurde, säääl pole tulnud üle, sinna kadund ära. Ja siis ta saand oma ema juurde – ja siis nagu iga juukse otsas tilkund vett. Siis vanarahvas ütles, et see olnud vist raha, niisama nagu vana Õnale need pakud veernud järele. – Pr 213.

ROHELINE RATSANIK KÜSIB TEED

Nad olnud “taras” (s.t. aiaga piiratud põllul), viljapäid korjand, nii sügisel, kui niidetakse otra, [siis olnud] odrapäid korjamas kolm plikat, vana Rūs-talu (Pr) tütart. Ja nüüd nad korjand, nüüd noorim õde, see ütelnud: “Vaata, Trīn, mis säääl nüüd ratsutab?” Nad vaatavad: suur roheline hobune, roheline mees, [kes ütelnud,] las näidaku talle teed. Ja need lapsed hakkavad nutma, et selline mees – selline suu nagu lehmäl – lastel nüüd on hirm – ja selline suur veel olnud, veel suurem kui lehmäl. Ja need nüüd ei julge kõnelda, need nüüd hakkavad koju jooksuma. Nõnda see va mees hobusele selga ja jookseb neile järele. Ja niikui joosnud, nõnda vastu mändi ja nõnda lõhub end katki ja nõnda glir-glir-glirr maa alla ära.

Ja nüüd need [lapsed] jooksevad nuttes koju. Tullakse vaatama – mitte midagi, tasane maa. Ja see olnud raha. Ja kuna need olnud nüüd suured [*resp.* täiskasvand] inimesed, nõnda nüüd põlend säääl rahatuli. Ja nüüd vaat kaevatud teda siis, kuid keegi teda ei saand. Ja nüüd veel pärast sõda kaevatud – va Nittōl Kōrli ja ma ei tea, kes tal abiks olnud. Vana Rūs-perenaine mulle kõneles. Ja ta ütles, et see tõesti tõsi, et ta ise näind. – Pr 207.

SININE HOBUNE JA TATINE NAINE KAOVAD RAHAKS

Rūs-talu (Pr) tüdrukud (s.t. peretütred) – kolm õde – läind raage viskama niitu: nõnda meil igal kevadel käiakse rehaga ja kuidas [tahes] – ta ju on talvel ära raiutud, kuid siis puhastatakse. Ja nüüd nende niidu piiri pääl – Tam-nit ja Pa'l-nit piiri pääl – sööb üks hobune, sinine. Nüüd nad lähevad teda niidust välja ajama – vaat kui raage visatakse, siis hobused ju ei käi niidus, siis on selline kasvuaeg. Ja nõnda see hobune venib nii pikaks ja kukub maha ja nagu kõlisend sellise müraga nagu raha maa alla. Ja siis taas Saaremaa poiss näind, et säääl põlend tuli.

Nüüd nad tulevad sellesama päeva õhtul koju. Ja sää! Rõõst-tammi pääl neile tuleb vastu selline väike naine ja nii tatine koon pääs, [ütelnud,] las pühkigu tema nina ära. Ja nõnda need tüdrukud hakand jooksmä, ära ehmund, nõnda see väike naine kukub maha sellise müraga, nagu raha ju jookseb gil'-gil'-gil' ja ütelnud: "Sada aastat ma olen magand ja nüüd ma magan veel teist niipalju." – Pr 208.

SOLDAT KÄSEB HOBUSE PEAD RAIUDA

Vana Ruotš (V) tulnud "saksatööst" (s.t. teorjusest) koju laupäeva õhtul, nii, öösel. Nüüd ranna pääl tekib vastu üks suur soldat ja hoiab hobust käe kõrval ja tuleb talle vastu. Ta esiteks midagi ei karda kah. Juhtub vastu, suur paljas mõök käes. Ta nüüd tahaks keerda natuke tee äärde, kuid see soldat seisab otse vastu, nii et ta ei või pöördä. Ja ütleb nüüd: "Vana, jää paigale ja raiu mu hobuse pää maha!" Vana ei julge mitte liigutada, nii et väriseb. Ja teist korda ütleb – ta ei julge. Kolmat korda ütleb – ta ei tee. Ja nüüd ta hakkab minema, nüüd ütleb: "Sina vana täidesöömaaeg! Sind täid on siinamaani söönd ja las nad söögu veel, kuni sa sured!" Ja sa kuuled, tal olnud täid seljas, kuni ta suri. Ja siis taas nõnda üteldi, et see olnud raha. Ja ta rumal ei mõistnud vastu võtta. – Pr 218.

KOER JA TÛTARLAPS KUKUVAD RAHAKS

Kui jutustaja ema olnud laps, Lõnd-taras (Pr) kaks väikest tüdrukut karjatand lambaid kevadel. Ja siis tulnud joostes üks väike valge koer. Nüüd need kaks plikat püüdnud selle koera kinni. Nüüd annavad leiba, kuid see ei söö, see väike koer, leiba, kuid ta jääb nende juurde magama. Nüüd tuleb metsast välja üks vana naine ja plika – üks väike tüdrukuke taas kaasas. Ja nüüd see tuleb nende juurde, küsib, kas nad pole näind mõnd väikest koera. Nad ütlevad, et on näind, et see magab säälsamas, kus nad istuvad, säälsamas nende undruku pääl. Ja nüüd küsib see vana naine: "Kas te leiba kah andsite sellele koerale?" – Jah, ta andnud, kuid ta pole söönd. – "Noh, siis on hästi, kui te andnud olete. Me aitame teile küllalt lambaid karjatada. Muidu hundid olnuksid mitusetu korda karja juures, kuid me aitame teil karjatada, sest et te olete oma vanemaile kuulekad lapsed. Noh, laupäeval, siis sinu ema küpsetab kooke, siis sa too meile kah: neid see koer sööb."

Ja nüüd nad läind koju ja ütelnud, et nõnda nüüd on. Ja nüüd üks ema ütelnud: “Mina ju tõesti mõtlesin, et laupäeval vaja kooke küpsetada.” Ja nad lähevad ja viivad need koogid, plikad ei jäta järgi. Ja nüüd istuvad säälsamas – väike koer ja see väike tüdruk ja see [metsast tulnud] ema. Ja nüüd see ema ütelnud – nüüd nad söövad – las see väike tüdruk löögu koeral üle nina, see tüdruk, kes viis kakud. Ja nõndakui lööb nüüd üle nina, nõnda – mõistke! – see jääb (s.t. muutub) väikeseks lassiks ja on nüüd raha täis. Noh, ja nüüd see ema ütleb, las teine tüdruk löögu sellele teisele [metsast tulnud] lapsele. Ja see ei löö, see nutab, et tema ei löö, et laps saab otsa. Ja nii see [võõras eit] ütleb taas kolmandat korda. Siis ta löönd, ta puudutand nõnda, pole sugugi löönd – ja kohe kukkund [võõras laps] perseli maha ja olnud nõnda väike rahapott. Ja nõnda see ema ära hüppab Dūmil-auku – selline sügav koobas – ja ütelnud: “Tuhat aastat ma olen magand ja nüüd ma veel tuhat aastat magan. Ja siis kui ma tulen välja, kellele see õnn saab määratud, see saab taas.”

Ja nad tulnud koju, ja vanemad [olnud] õnnelikud rõõmul. Ja minu ema ütles, et siis veel [kui ta olnud väike] nad elanuvat selle rahaga. Kuid praegu see tuhat aastat pole veel mööda. – Pr 230.

KUTSAR LÖÖB PIITSAGA MUSTA KOERA (S. 215)

Suur isand sõitnud kutsariga. Äkki hüpand metsast hobuste kallale suur must peni nagu varss. Ehmund hobused tahtnud joosta end maha koera eest, kuid see karand üha kannul. Kutsar pole teadnud hädas, mis teha, ja mõtelnud hirmutada koera piitsaga. Niipea kui ta virutand koerale, kohe see läind blirrblirrblirr – kogu tee olnud täis raha, nii et nad ladund kõik tõlla täis ja ikkagi jäänd veel tee pääle järele. – See koer olnud vaid selline täht või märk, raha näind koerana. Pandud aeg olnud täis, raha pole tohtind seista enam maa all. Kui keegi poleks puudutand teda, siis ta läinuks taas maa alla nagu oli. – Sr 34.

RAHAVAIM TAHAB PUUDUTAMIST (S. 217)

1) Lapsed läind randa tuld tegema, kui meremehed tulevad kaldale. Siis tulnud üks vana naine tule äärde ja ütelnud, las liigutagu teda natuke. Ja mitte keegi pole julgend liigutada. Siis ta ütelnud, sada aastat ta olevat magand maa all ja nüüd tal sada veel

tulevat magada sellepärast, et teda pole liigutatud. Nüüd nad kuulnud, et raha läind blõr-blõr-blõr nagu kõlab maa alla tagasi. See kott läind lõhki, see olnud see rahakott, naine see pole olnud. Ja see olnud kurat, kes ütelnud. – Pz 16.

2) Üks mees tulnud mööda teed. Siis ta näind ühe suure valge naisterahva, väga suure jämeda. Ja siis talle tekkind hirm, sellele mehele: noh, kuhu nüüd minna – vaja minna talle juurde. Ja see seisnud, see valge naine teisel pool teed. Ja siis ta läind juurde, ja valge naine hõigand: “Puuduta mu külge, puuduta mu külge!” Ja see mees pole julgend minna juurde talle. Ja siis ütelnud see valge naine: “Sada aastat ma olen mädanend siin ja siis veel teist sada aastat ma siin mädanen.” Ja siis see ka olnud raha kõik, see suur valge naine. Kui see mees lõõnuks, siis ta vist saanuks tema. – Ii 29.

3) Vana Folman ütles nõnda. – Ja tulnud Duonig-mõisast sõites ja siis Būdrika-mäe (Sr) pääl, siis üks mees tulnud talle ühes ja ütelnud, las puudutagu teda. Kuid tema pole puudutand. Ja siis tal hobune hakand maha jooksuma mäe pääl – ja nõnda kukkundki sinna kraavi nagu •lirgstõ kõik see raha. – Sr 7.

4) Üks hää mees pannud raha. Ja nüüd üks mees läheb mööda teed. Nüüd talle tekib üks võõras mees kõrva. See ütleb talle, las ta puhastagu ta tatt ära – tal tilkund ninast suur pikk tatt välja. Nüüd see mees puhastand tal – ja nõnda see mees kukkund maha nii gil-gil-gil tema kõrva ja kadund ära. Ja siis olnud suur rahahunik temal kõrval – hõbedane raha, sest temal oli valge tatt. Kui temal oleks kollane [tatt], siis oleks kuldraha. – Kr 124.

5) Vanal Touzõl-peremehel olid kaks tütart – Li• ja Anni. Nad läind Ārt-tallu kitsede järgi sügisel. Ja nad vallatand poistega ja jäänd väga hiljaks; neil olnud hirm. Nüüd nad läind mööda randa – kaks kitse ja kaks tüdrukut. Kuid Ārt-jões on alati kurat ja kummitused. Nüüd nad jõudnud rannale. Nüüd tulnud ka üks suur ratsutaja mäest alla. Ja tuleb neile järele – nii väga ilus suur valge hobune, kuldne ratsutaja, mõök kuldne, suur piits niipalju plaksund. Kuu tõusnud üles, nad vaadand tagasi: tagant tuleb, vilistab ja plaksutab, nii et maa kõmiseb. Nad jooksevad kaks versta, ratsanik ühtsoodu järel, paluvad jumalat, loevad palveid (“paatreid”),

kuipalju Liisul on palveid, kuipalju Annil, kuid kui tuleb kurat järgi, siis tuleb. Nad jooksevad ära kodu ligidale. Kuid nüüd rannal olnud putkad (sääl kalamehed magand). Anni Liisuga sidund kitsed putka lingi külge kinni, läind ise putkasse magama. Kuid kurat kui ratsutab, siis ratsutab – seitse korda ümber selle putka ja plaksutand ja plaksutand, siis ratsutand tagasi, nii et hobuserauad visand tuld, kui joosnud ära, ja ütelnud: seitsekümmend aastat ta magand ja seitsekümmend aastat tal veel tuleb sääal magada. – V 188.

“NÜÜD KUKUB!” (S. 214)¹

1) Üks teemeees sõitnud ühte tallu, läind paluma öömaja. Ja siis perenaine ütelnud, et saab ju küll, kuid neil ei ole kohta, kuhu võivad panna ta magama. See ütelnud, et ta läheb sinna rehte (vanasti magatud rehtedes), et ta sõidab kõige vankriga sisse ja magab säälsamas vankri pääl. Ja siis perenaine ütelnud, et sääal ei või magada, et sääal on sellised tondid (*spuokõd ~kāmõd* – vt. § 144, LRU II 248 jj.), et sääal on hirm magada. Reisimees ütelnud, et tal hirmu ei ole. Perenaine ütelnud, las siis ainult magagu.

Kuid nüüd ta magand, nüüd keegi hüüdnud sääal rehe pääl: “Nüüd kukub!” Ta pole ütelnud mitte üht sõna. Kuid nüüd hüüdnud jälle: “Nüüd kukub!” Ja ta pole ikkagi kõnelnud talle vastu. Kuid nüüd ütelnud kolmat korda: “Nüüd kukub!” Nüüd ta hüüdnud vastu: “No kuku siis ükskord!” Ja siis tulnud niikui gil-gil-gil-gil kõik vanker täis. Ja nüüd hommikul reisimehel vanker raha täis. Nüüd perenaine maksnud talle veel juurde sellepärast, et ta ajand selle tondi sääalt ära: ta hüüdis, las ta kukkugu. Ta hüüdnud ennemalt kah nõnda, kuid neil olnud taas hirm. Reisimees ütelnud, nii et raha kukkund maha.

Ja siis teemeees sõitnud koju nii rõõmsalt. Ja siis nad julgend (“tohtind”) iga kord sääal rehes töötada. Siis nüüd on kõik. – Sr 65.

2) Üks mees sõitnud linna, ja tee pääl olnud juba öö; siis ta sõitnud ühte tallu ja küsind öömaja, kus ta võiks magada. Siis perenaine ütelnud: “Mul toas ei ole ruumi. Kui te tahate, siis võite rehes magada.” Mees ütelnud, et ta minevat rehte magama. Perenaine ütelnud, et rehes olevat kummitusi (*spuokõd*). Mees ütelnud, et tal kum-

¹) Lapi redaktsioonis ei ole veel juttugi rahast, vaid esineb samas situatsioonis algupärasem surnukeha, vt. Itkonen (SUST 87, 1946), 97.

mitusist hirmu ei olevat. Ta vedand oma vankri rehte ja magandise vankris.

Vastu poolööd (s.t. keskööd) rehe pääl keegi hüüdnud: “Nüüd kukub, nüüd kukub!” Esiteks mees seisnud vait, kuid pärast ta ütelnud: “Noh, kuku siis ükskord!” Ja kui ta need sõnad ütelnud ära, siis raha kukkund maha vankrisse. Seda raha olnud nii palju, et vanker olnud täis. Perenaine annud veel raha selle eest, et ta ajanutvat kummituse rehest välja. – Sr 108.

PILLIMEES HILINEB RAHATULELE

Üks vana liivi pillimees, kes ka Türgi sõja ajal olnud Plevna juures pillimeheks, jutustas mulle. – Ühel ööl ta tulnud koju mööda teed ja puhund pilli. Kella kaheteistkümne aegu Tõranägiz-oja juures maapoolsel küljel kuuse all ta näind sinikat tuld põlevat. Ta tõtand tule veerde, kuid hilinend, kuulnud ainult, et raha suure müraga läind maa alla tagasi ja iga saja aasta järele ükskord tulevat maa pääle. – Livli II (1932), nr. 8, lk. 4 < Pz – Klükömäg (= Švānenberg).

Kuigi liivi rahavaimud osutavad üheltpoolt seosele surnute ja teiselpoolt haldjate maailmaga, mis selgitab mitmeid vastuolusid arusaamades ja kujutelmades nende esinemisest ja funktsioonest, siis ometi tunnukse side surnutega vanem ja domineerivam. Selles mõttes huvitavad on just muistendid raha “magamisest” teatud arvu aastaid: algselt siin on ilmne seos surnuga, mis hiljem tunnukse tuhmund kuni raha enda animistliku, *resp.* animatistliku käsiteluni. Üleminek surnult haldjale on toimund veelgi selgemini läti rahvapärimumis, kus rahavalvureid peetakse just enneaegselt surnuiks¹, kuid kus vastandina kõneldakse ka rahaemast (*naudas mäte*), kes kõnnib ringi ja muutub puudutamisel rahahunikuks.²

1) LFK 2, 262 Madona maakonna mitmest kihelkonnast.

2) LFK 479, 156a < Madonas apr., Vecgulbene.